

“MÂ EF‘ALEHU” TAACCÜP KALIBININ İ‘RÂBIYLA İLGİLİ FARKLI BİR DEĞERLENDİRME

M. Edip ÇAĞMAR*

ÖZET

Bu makalede Arap dilinde, taaccüp için kullanılan “Mâ efa‘lehu” kalıbı ele alınmakta onunla ilgili daha önceki i‘râbdan farklı bir i‘râbdan bahs edilmektedir. Bunun için klasik ve çağdaş kaynaklarda bulunan bilgiler bir araya getirilmiş ve değerlendirilmiştir. Son olarak savunduğumuz i‘râbı gerektiren durumlar zikredilerek teker teker açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taaccüp, Mâ ef‘alehu, i‘râb, Arapça, Gramer, Nedenler

ABSTRACT

In this article, the form of “ma efa‘lehu” which is used as astonishment in Arabic has been studied and a different analysis/“i‘râb” of this form has been mentioned. Therefore, the knowledge in modern and classic sources has been collected and criticized. Finally the pozitions of analysis which we have asserted has been mentioned with its reasons one by one.

Key words: Astonishment, Mâ ef‘alehu, analysis, Situations, gramer, Arabic.

GİRİŞ

Mevcut kaynaklara göre, Arap dilinin gramerinin Ebu‘l-Esved ed-Duelî‘ye (ö.69/688) kadar insanlar arasında bir meleke olarak var olduğu bir gerçektir.¹ O, Arap dilinin grameriyle ilgili bazı kurallar tespit etmiş ve bundan dolayı olacak ki çoğu dilciler tarafından Nahiv ilminin vazı‘ı olarak kabul edilmiştir.² ed-Duelî‘den itibaren fasîh Arapça metinlere özellikle bedevi

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Ahmed Emîn, *Duha‘l-İslâm*, byy., 1945, II, 284; Carl Brockelmann, *Tarîhu Edebi‘l-‘Arabî*, nşr., M. İrşâd, (trc.: heyet), byy., 1993, I, 444. Nahvin kural olarak da Ebu‘l-Esved ed-Duelî‘den önce mevcut olduğunu söyleyenler vardır. Bazıları bunu Hz. Ömer zamanına; bazıları ise, Cahiliye zamanına kadar götürmektedir. Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fî fikhî‘l-luga*, nşr., Ahmed Hasan Besc, Beyrut 1418/1997, s. 17; Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Muharrem Çelebi, *Me‘âni‘l-Kur‘ân ve ez-Zeccâc*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜİİF., Erzurum 1976, s. 12-24.

² Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli‘ş-şu‘âra*, nşr.. Mahmûd M. Şâkir,

Araplardan toplanan malzemelere dayanılarak kurallar tespit edilmeye başlanmıştır. Bunu nla birlikte Nahiv usûl ilmi teşekkül etmiş ve gramer ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu noktada üç hususun birbiriyle ilişkilendirilmesi ve kuralların tespiti konusunda isabetli olma derecesinin hangi seviyede olduğuyula ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Öncelikle gramerin malzemesi olan metinlerden özellikle Kur'ân-ı Kerîm metinlerinden kuralların doğru bir şekilde istinbatı ile ilgili herhangi bir itirazda bulunulamaz. Yani fasîh Arapça metinler dilin kendisidir ve kurallar, ondan doğru bir şekilde istinbat edilmişse, söz konusu istinbat makbuldür. Ancak söz konusu metinlerden bütün gramer kurallarının doğru tespit edilmiş olup olmama meselesine gelince, Nahiv âlimlerinin aynı konuda birbirinden farklı kuralları tespit etmeleri ve birbirlerini eleştiren ifadeler kullanmaları bir kısım kuralların tespitinde bazı sorunların olduğunu göstermektedir.³

Kanaatimizce مَا أَفَعَلَهُ kalıbının i'râbıyla ilgili kural da, az da olsa bazı gramer kurallarının tespitinde sorunun mevcut olduğunu göstermektedir. Zira مَا أَفَعَلَهُ kalıbına yüklenen anlam ile i'râbın birbirine uymadığı müşahede edilmektedir. İşte bu makalede amacımız مَا أَفَعَلَهُ kalıbının mana ve i'râbının birbiriyle ilgili münasebetini açıklamak ve muhtemel önerileri ortaya koymaktır. Bu maksatla ulaşabildiğimiz bütün gramer kitaplarına araştırıldı. Daha sonra konuyla ilgili bulunan bilgiler izah edilip değerlendirilmektedir. Makalenin son kısmında ise, savunduğumuz tezi destekleyen bazı gerekçeler zikredilmektedir.

TAACCÜP ŞEKİLLERİ

Sözlük itibariyle şaşırma, hayret etme, isteme ve meyletme,⁴ terim itibariyle ise إِسْتِعْظَامٌ فِعْلٌ فَاعِلٌ ظَاهِرٌ الْمَرْبِيَّةُ “Belirgin meziyeti olan fâilin fiilinin büyük

Cidde bty., I, 12; Abdulvâhid Ebu't-Tayyib, Merâtibu'n-nahviyyîn, Kahire byy., s. 24-29; Ebû Sa'îd es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, nşr. F. Krenkow, Beyrut 1936, s. 14; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Mufassal fi't-târîhi'n-nahvi'l-'Arabî kable Sîbeveyhi*, Beyrut 1979, s. 37-50; Kenan Demirayak-Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, byy., bty., s. 21

³ Amr b. Bişr Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, nşr., Abdusselam M. Hârûn, Beyrut bty, II, 128, 205.

⁴ Heyet, *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul 1992, I, 587.

görülmesi”⁵ ve *إِسْتِعْظَامٌ زِيَادَةٌ فِي وَصْفِ الْفَاعِلِ خَفِيٍّ سَبِيهَا* “Fâilin vasıflarıyla ilgili sebebi gizli olan bir fazlalığın büyük görülmesi”⁶ anlamlarına gelen taaccüp, Arap dilinde değişik kelime ve kalıplarla ifade edilmektedir. Taaccüp maksadıyla kullanılan ifadeler iki kısma ayrılır.

1) Sadece taaccüp için kullanılmayan ifadeler: Bunlar, taaccüpten başka maksatlar için kullanılmaktadır; fakat taaccübü gerektiren bir karînenin bulunması durumunda ise, taaccüp için kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Diğer bir tabirle bu tür ifadeler, sürekli taaccüp anlamını ihtiva etmemektedirler. Bu nedenle Nahiv kitaplarının taaccüp bahsinde sözü edilen üslûplar üzerinde pek durulmamıştır. *لِلَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ* “Allah’ı tenzih ve tesbih ederim, subhânallâh!” *كَيْفَ* kelimesi *يَا لَهٗ مِنْ رَجُلٍ* “Ne cömert, bravo, aferin!” *دَرُهُ* bunlardandır.⁷ İstifhâm hemzesi de bazen taaccüp maksadıyla kullanılmaktadır. Bütün bunların taaccüp ifade etmeleri, taaccübe delalet eden karînelere dayanmaktadır. Örneğin, *كَيْفَ أَنْتُمْ* “Nasılsınız ?” dendiğinde *كَيْفَ* taaccübü ifade etmemektedir. Zira taaccübü gerektiren bir karîne mevcut değildir. Ama *كَيْفَ تَكْفُرُونَ يَا لِلَّهِ وَكُنْتُمْ أُمْرًا فَأَحْيَاكُمْ* “Siz nasıl Allah’ı inkar ediyorsunuz! Siz ölüyken O, sizi diriltti”⁸ ayetinde ise, hem aklî karîne hem de sözün siyâk ve sibâkı *كَيْفَ* ’nin taaccüp gayesiyle kullanıldığına delalet etmektedir. Yukarıda sayılanların dışında medih veya zem maksadıyla *فَعَلَّ* kalıbına dönüştürülen sülâsî fiillerin ve beddua şeklinde kullanılan bir kısım fiillerin de taaccüp için olduğu savunulmuştur.⁹ Örneğin, *قَاتَلَهُ اللَّهُ مِنْ شَاعِرٍ* “Allah

⁵ Nurüddîn el-Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî ‘ale’l-Elfiyye*, byy., bty., II, 3. cüz, 17; Ahmed es-Sucâ’î, *Hâşiyetun ‘alâ Şerh-i Katr*, Mısır 1357/1939, s.125.

⁶ Ali b. Mu’min b. ‘Usfûr, *Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî*, nşr. Sahib Ebû Cenâh. 1419/1999. I, 588; Abdurrahmân el-Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî ‘alâ Elfiyyeti İbn-i Mâlik*, Beyrut 1422/2002, s. 150.

⁷ Abdullah b. Hişâm, *Şerhu Katr*, nşr., Muhammed Yâsir Şeref, Beyrut 1990, s. 219; Hâlid el-Ezherî, *Şerhu’t-tasrîh ‘ale’t-Tevdîh*, byy., bty., II, 87.

⁸ el-Bakara (2), 28.

savunulmuştur.⁹ Örneğin, قَاتَلَهُ اللهُ مِنْ شَاعِرٍ “Allah kahretsin amma da şairmiş.” dendiğinde, şaşkınlık ifade edilmektedir.¹⁰

2) Her zaman taaccüp maksadıyla kullanılan ifadeler: Bunlar مَا أَفْعَلَهُ ve أَفْعَلُ بِهِ kalıplarıdır. Taaccüp için kullanılan ve çok yaygın olan bu iki fiil, vazı‘ itibariyle taaccüp ifade etmektedir ve hiç değişmediklerinden ğayr-ı mutasarrıf fiillerden sayılmaktadır.¹¹ Bundan dolayı onların emir ve muzarileri yoktur.

1. مَا أَفْعَلَهُ: Bu terkîp Türkçe’ye genelde “ne kadar da...”, “ne kadar...” “... ne ...”, “... ne de...” olarak çevrilmektedir.¹² Örneğin, مَا أَصْبَرَ الرَّجُلَ “Adam ne kadar da sabırlıdır!” şeklinde tercüme edilmektedir.

2. أَفْعَلُ بِهِ: Bu terkîp de taaccüp için kullanılmaktadır. Onunla مَا أَفْعَلَهُ terkîbinin anlamı aynıdır.¹³ Örneğin, أَحْسَنُ بِزَيْدٍ “Zeyd ne kadar da iyidir!” şeklinde Türkçe’ye tercüme edilir.

TAACCÜP FİLLERİNİN İ‘RÂBİ

⁹ Mollâ Câmî, *el-Fevâidu’ d-diyâiyye*, (el-Mecmû‘atu’ n-Nûriyye ile birlikte basılmış), byy., bty., II, 889; Mustafa el-Ġalâyînî, *Câmi’u’ d-durûsi’ l-‘Arabiyye*, Beyrut 1414/1994, I, 65, 85, 86..

¹⁰ Muhammed er-Radî, *Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Elfiyye*, nşr., Yûsuf Hasan Ömer, byy., 1398/1998, IV, 228; Abbâs Hasan, *en-Nahvu’ l-vâfi*, Kahire bty., II, 340,347; Ayrıca bkz., Muhammed b. Mâlik, *Şerhu’ t-Teshîl teshîlu’ l-fevâid ve tekmi’ l-makâsid*, nşr., M. Abdulkadir ‘Atâ- Târik Fethî es-Seyyid, Beyrut 1422/2001, II, 362.

¹¹ Muhammed es-San‘ânî, *et-Tehzîbu’ l-vasîti fi’ n-nahv*, nşr., Fahr Salih Suleyman Kaddâre, Beyrut 1411/1991, s.208; el-Ġalâyînî, *a.g. e.*, I, 65; Emîl Bedî‘ Yakûb, *Mevsû‘atu’ n-nahvi ve’ s-sarfî ve’ l-i’râb*, Beyrut 1998, s. 258.

¹² Mehmed Zihnî, *el-Muntahab*, İstanbul 1303, s. 608; Yusuf Uralgiray, *İlk ve İleri Arapça Dilbilgisi*, Riyad 1986, II, 115-1160; Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İstanbul-2005, s. 106, 109; Selâmî Bakırcı-M. Sadi Çögenli, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, Erzurum 2000, s. 193; Mehmet Maksutoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul 1998, s. 343-344; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Konya 1997, s. 122-123.

¹³ Muhammed b. es-Serrâc, *el-Usûl fi’ n-nahv*, nşr., Abdülhüseyn el-Fetlî, Beyrut 1420/1999, I, 101; Abdullah es-Saymerî, *et-Teb sire ve’ t-tezkire*, nşr., Fethi Ahmed Mustafa Aliyyuddîn, Dımaşk 1402/1982, I, 267.

بِهْ أْفَعِلْ taaccüb kalıbındaki أْفَعِلْ fiili emir şeklinde mâzî, بِهْ 'de cer harfinden sonra gelen zamirin ise, lafız olarak mefûlun bih ğayr-ı sarîh; mahal olarak ise, fâil olduğu biçiminde i'râb edilmiştir.¹⁴ Taaccübün بِهْ أْفَعِلْ vezninin i'râbı açıkladığımız şekilde yapılmıştır. Bu taaccüb kalıbının i'râbında mana dikkate alınmış ve bu nedenle taaccüb fiili her ne kadar şekil olarak emir ise de, mazî fiil olduğu, ona bitişen zamir veya ismin de manadan dolayı, mahal olarak fâil olduğu ifade edilmiştir. Fakat مَا أْفَعَلَهُ 'nun i'râbına gelince, hem karışık olduğu hem de mananın fazla dikkate alınmadığı kanaatindeyiz.

مَا أْفَعَلَهُ kalıbının i'râbı detaylı bir şekilde aşağıda izah edilmektedir.

مَا: nekre ve tamme olup ref mahallinde mübtedadır. مَا edatının bu şekilde i'râb edilmesinin sebebi el-Halîl b. Ahmed'in (ö.175/791), aşağıdaki sözleridir: شَيْءٌ حَسَنٌ زَيْدًا "Zeyd ne kadar da güzeldir!" cümlesinin aslında شَيْءٌ عَجِيبٌ حَسَنٌ زَيْدًا "Bir şey Zeyd'i güzelleştirdi"dir.¹⁵ مَا حَسَنٌ زَيْدًا cümlesini شَيْءٌ عَجِيبٌ حَسَنٌ زَيْدًا "Acaip bir şey Zeyd'i güzelleştirdi" şeklinde açıklayanlar da vardır.¹⁶ Bazıları ise, مَا'nın istifham edatı ve ondan sonra gelen cümlenin haber olduğunu iddia etmiştir.¹⁷ مَا'nın marife ve mevsûle olduğunu söyleyenler de vardır. Zayıf bir ihtimal de olsa, مَا'nın nekre ve nâkisa olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.¹⁸ Bütün durumlarda مَا'nın isim olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı,

¹⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *Kitâbu'l-Îdâh*, nşr., Kâzım Bahr el-Murcân, Beyrut 1416/1996 ; Muhammed b. Ali b. Tûlûn, *Şerhu İbn-i Tûlûn 'alâ Elfiyyet-i İbn-i Mâlik*, nşr. Abdulhamîd el-Feyyâd el-Kubeysî, Beyrut 1423/2002, II, 26; es-San'ânî, *et-Tehzîbu'l-vasît*, s. 208; Fethullâh el-Verkânsî, *ed-Dureru'n-nahviyye*, (Şarkiyat Araştırmaları Derneğinin Arşivinde 35 numarada kayıtlı olup mahtûtur- Diyarbakır), Vr. I.

¹⁵ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Cumel*, nşr., Fahrüddîn Kabâve, İnan 1410, s. 49.

¹⁶ Muhammed Bahrak el-Hadramî, *Tuhfatu'l-ahbâb ve turfetu'l-ashâb fî şerhi Mulhati'l-i'râb*, nşr., Ali Süleyman Şebbâre, Beyrut 1425/2004, s. 98.

¹⁷ Ebû Hayyân en-Nahvî, *İrtişâfu'd-darb*, nşr., Mustafa Ahmed en-Nemmâs, Kahire 1417/1997, III, 33; er-Radî, *Şerhu'r-Radî*, IV, 234; Muvaffakuddîn b. Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, Beyrut bty., II, 7. cüz, 144; el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, byy., bty., II, 3. cüz, 16.

¹⁸ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 33; er-Radî, *a. g. e.*, IV, 234; Abdullah b. 'Akîl, *Şerhu İbn-i 'Akîl 'ale'l-Elfiyye*, nşr., M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut 1415/1995, II, 142.

ما'nın isim olmasında âlimlerin icmânın mevcut olduğundan bahsedilmektedir.¹⁹

أَفْعَلٌ: feth üzere mebni olup mâzî fiildir. Fâili ise, gizli olan هو zamiri olup ما edatına dönmektedir.

• : zamiri mefûlun bihtir. أَفْعَلٌ ve ondan sonrasının cümle olarak ref mahallinde haber olduğu ifade edilmiştir.²⁰

Fiile bitişen zamirin veya ismin mefûlun bih ve fâilin de gizli bir zamir olarak gösterilmesine iki gerekçe zikredilmektedir:

1- ما lafzının nekre ve tamme olarak kabul edilmesidir. ما lafzının nekre ve tamme kabul edilmesinin sebebi ise, taaccübün “bilinmeyen bir şey”den kaynaklandığının düşünülmüş olmasıdır. İşte “bilinmeyen bir şey”in taaccübe neden olduğu, ما 'nın da o “bilinmeyen şey”i ifade etmesi nedeniyle isim olduğu ve bundan dolayı ما mübteda ve ondan sonra gelen أَفْعَلٌ fiili kendisine bitişen kelimeyle birlikte haber olarak i'rab edilmiştir. أَفْعَلٌ fiili, haber olunca onda mübtedaya dönen bir zamirin mukadder olduğu düşünülmüştür. Zira her haber cümlesinde onu mübtedaya bağlayan bir râbıtın bulunmasının şart olduğu ifade edilmiştir. Bu tür cümlelerde ise, râbıt ancak zamir olur.²¹ Zamirin ما'ya dönmesi, aynı zamanda ما'nın isim olmasına gerekçe olarak gösterilmiştir.²² Görüldüğü üzere burada ما isimdir denip onun isim olduğunu ispatlamak için bazı teviller yapılmıştır. Bu tevillerden biri de, أَفْعَلٌ fiilinde gizli bir zamirin olduğunun takdîr edilmesidir. Yani bir taraftan ما 'nın isim

¹⁹ Abdulğani ed-Dakr. *Mu'cemu'l-kavâ'idi'l-'Arabiyye fi'n-nahvi ve's-sarf*, Dımaşk-1414/1993, s. 162.

²⁰ Ebû Ali el-Fârisî, *Kitâbu'l-Îdâh*, s.115; es-San'ânî, *et-Tehzîbu'l-vasîl*, s.207; Abdurrahman el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, nşr., M. Huseyin Şemsuddîn, Beyrut 1997, s. 76.

²¹ Ebû Ali el-Fârisî, *a. g. e.*, s. 115; Ali b. Mu'min b. 'Usfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, I, 594; 'Abdul'azîz b. Cum'a el-Mevsilî, *Şerhu Elfiyyet-i İbn-i Mu'tî*, nşr., Ali Musâ eş-Şameli, Riyâd 1405/1985; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 347.

²² el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, II, 3. cüz, 17.

olduğunun takdîr edilmesidir. Yani bir taraftan ما 'nın isim olması düşüncesiyle fiilde zamir takdîr edilirken; diğer taraftan fiilde zamirin mevcut olduğu düşünülerek ما 'nın isim olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.²³ Bu, mantık kurallarına aykırıdır. Zira varolduğu kesin olarak ispatlanmamış iki şeyin varlığı, yine o iki şey gerekçe gösterilerek ispatlanmaya çalışılmıştır. Yani ikisinden her birinin ispatı diğerinin kesinleşmemiş ispatına dayanılarak savunulmuştur. Mantıkta bunun için devir ve devr-i batıl (kısır döngü) kelimeleri kullanılmaktadır. Devir ise, tanımlarda olmaması gereken bir durumdur.²⁴

2. Taaccüp kalıbında bulunan أَفْعَلْ fiilindeki hemzenin geçişlilik için getirildiğinin düşünülmüş olmasıdır. Zira geçişli fiiller mefûlun bih gerektirmektedir.²⁵ Bunun çözümü maksadıyla taaccüp fiilinde zamirin gizli olduğu, ona bitişen kelimenin de mefûlun bih ve ما 'nın da mübteda olduğu şeklinde bir izah yapılmıştır.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Nahiv âlimleri ما أَفْعَلْ terki-
bindeki ما edatını isim sayıp mübteda olarak, fiile bitişen zamiri veya ismi
mefûlun bih olarak ve ما edatından sonra gelen cümleyi ise, bütünüyle haber
olarak i'râb etmişlerdir. Ayrıca taaccüp fiilinde gizli bir zamirin olduğunu ve
mübtedaya döndüğünü söylemişlerdir.

Ancak kanaatimizce burada ما taaccüp harfi olup i'râbda yeri yoktur.
Nitekim el-Kisâî (ö.189/805) ما أَفْعَلْ kalıbındaki ما 'nın i'râbda yeri olmadığını
belirtmiştir.²⁶ Bu nedenle ondan sonra gelen cümle de haber değildir. Bu du-
rumda أَفْعَلْ fiilinin fâili de gizli bir zamir olmayıp ona bitişen zamir veya isim

²³ el-Eşmûnî, *a.g.e.*, II, 3. cüz, 17; el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh*; II, 87.

²⁴ Kutbuddîn er-Râzî, *Şerhu's-Şemsiyye*, byy., bty., s. 57; Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1986, s. 41.

²⁵ Ebû Ali el-Fârisî, *a.g.e.*, s. 114; er-Radî, *a.g.e.*, IV, 233; Celâluddîn es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, nşr., M. Beđruddîn en-Na'sânî, byy., bty., II, 90; Ahmed el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ' ilâ Şerhi Katri'n-nedâ*, byy., bty., II, 272; Yâsîn el-Hımsî, *Hâşiyetu Mu-
cîbi'n-nidâ'*, byy., bty., II, 272.

²⁶ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, II, 90; el-Fâkihî, *a.g.e.*, II, 271; M. Muhyiddîn Abdulhamîd, *'Uddetu's-sâlik*, Kum 1304, III, 251.

olmaktadır. Zira مَا أَفْعَلَهُ 'nun manasına göre, taaccüp fiiline bitişen kelime fâil olmaktadır. Ancak burada fâil mefûlun bih şeklinde gelmiştir. Mefûlun bih şeklinde gelmesi fâil olarak i'râb edilmesine engel değildir. Nitekim أَفْعِلْ بِهِ 'den sonra gelen isim veya zamir de şeklen mefûlun bihi gayr-ı sarîh olduğu halde onun manası esas alınarak fâil olarak irâb edilmiştir. Buna göre مَا أَفْعَلَهُ deki fiil müteaddî değildir ve hemze de müteaddilik için getirilmemiştir. Savunduğumuz i'râb şeklinde anlamı bilinmeyen bir edatın bulunmaması, taaccübün anlaşılmasına engel değildir. Zira ifade etmeye çalıştığımız gibi, taaccüp bir fâilin fiiline yönelik olup kalıbın bütününden anlaşılmaktadır. Görüşümüzü teyit eden birçok neden mevcuttur.

Yukarıda مَا أَفْعَلَهُ vezninin i'râbı için söylediklerimizi doğrulayan nedenler

1. مَا أَفْعَلَهُ 'deki fiile bitişen kelimenin anlam olarak fâil konumunda olmasıdır. Zira taaccüp için olan مَا أَفْعَلَهُ kalıbı lâzım bir fiil şeklinde anlaşılmalı ve izah edilmiştir. Öyleki bu kalıp müteaddî fiillerden türetilmesi halinde de lâzım fiil şeklinde anlaşılmalıdır.²⁷

2. Nekre olan مَا'nın mübteda olarak i'râb edilerek bu maksatla tevilin yapılmış olmasıdır. Bilindiği üzere belli durumlar hariç nekre bir kelime mübteda olamaz. Dilciler burada nekre kelimenin mübteda olmasının uygun olduğunu ispatlamak maksadıyla مَا أَحْسَنَ زَيْنًا cümlesini مَا جَعَلَهُ حَسَنًا إِلَّا شَيْءٌ “Ancak bir şey onu güzelleştirmiştir” şeklinde tevil ederek Nahiv ilminde meşhur olan مَا أَهْرَ ذَا نَابٍ شَرُّ أَهْرٍ ذَا نَابٍ cümlesine benzetmişlerdir. Zira Nahiv âlimleri bu cümleyi مَا أَهْرَ ذَا نَابٍ إِلَّا شَرُّ “Büyük bir tehlikeden başka bir şey köpekleri havlatmamıştır” sözüne benzetmişlerdir.²⁸ Nekre olan مَا'nın mübteda olabilmesi için yaptıkları tevîl, tutarlı görünmemektedir. Zira onların tevîllerinde taaccübe dair herhangi bir kelime mevcut değildir. Tevillerinde geçen مَا nefiy; إِلَّا ise, istisna için olup te'kîd ve kasrı ifade etmektedirler.

²⁷ Yukarıdaki husus, bu çalışmada Nahiv kaynaklarından aktardığımız birçok bigiden anlaşılmaktadır..

²⁸ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, I, 99; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II, 7, cüz, 144.

te’kîd ve kasrı ifade etmektedirler. Görüldüğü üzere söz konusu tevîlde taaccüpten ziyâde “bir şey”in pekiştirilmesi ve sınırlandırılması mevcuttur.

ما’nın mübteda olmasını, taaccüp için olmasına bağlayanlar da mevcuttur.²⁹ Bu daha mantıklı görünmekle birlikte ondan bahsedenlerin sayısı birkaç kişiyi geçmemektedir. Burada ما’nın mübteda olması, şart ifade eden nekre isimlerin mübteda olarak i’râb edilmesine benzemektedir.³⁰

3. Âlimlerin taaccüple ilgili söyledikleri bazı sözler: Zira “*el-Kitâb*”, “*el-Usûl fi’n-nahv*”, “*el-Muktadab*” vb. eserlerde taaccüp kalıbıyla ilgili söylenen bazı sözlerden bu kalıp için yapılan meşhur i’râbın uygun olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu eserlerde taaccübün söz konusu kalıbıyla ilgili aşağıdaki açıklamalar yapılmaktadır: Örneğin, Sîbeveyhi (ö.180/796), ve İbnu’s-Serrâc taaccübün مَا أَفْعَلُهُ kalıbı için aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadırlar: “Şüphesiz ki تريد أنك ماقت وأنت مبعوض، cümlelerini تَقُولُ مَا أَبْعَضَنِي لَهُ وَمَا أَمَقَّتَنِي” ben ona ne kadar da buğzetyim! Ne kadar da kızgınım!” şeklinde izah etmişlerdir. مَا أَبْعَضَهُ لِي وَمَا أَمَقَّتَهُ لِي cümleleri ise, “O bana ne kadar da buğzetyim! O, bana ne kadar da kızgındır!”³¹ Görüldüğü üzere onların açıklamalarından fiile bitişen kelimenin mana itibariyle fâil olduğu anlaşılmaktadır. Onlar kendisinden sonra إِلَى harfi ceri gelen taaccüp fiillerine, bitişen kelimeyi nâibi fail olarak i’râb etmişlerdir. Örneğin, مَا أَبْعَضَهُ إِلَيَّ مَا أَمَقَّتَهُ إِلَيَّ cümlelerini ise, إِنَّمَا تُرِيدُ أَنَّهُ مَقِيَّتٌ وَأَنَّهُ مَبْعُوضٌ إِلَيْكَ تَقُولُ “O, benim yanımda ne kadar da buğzedilmektedir.” şeklinde açıklamışlardır.³² Bu son iki örnekte de fiile bitişen kelime mefûl olarak açıklanmamıştır. Zira verilen anlama göre, fiile bitişen kelime nâib-i fâil olarak izah edilmiştir. Bu açıklamaya göre, söz konusu kelime mefûl değildir. Fâildir demeye daha uygundur. Zira o, fâilin yerine geçmiştir.

²⁹ Muhammed ed-Dimyâtî, *el-Miškâtu’l-fethiyye ‘ale’ş-şem‘ati’l-mudiyye*, nşr, Hişâm Sa‘îd Mahmûd, Irak 1403/1983, s. 80.

³⁰ Muhammed el-Ehdel, *el-Kevâkibu’d-durriyye şerhu Mutemmimeti’l-Âcurrûmiyye*, nşr., Abdulkadir Ternîni, Beyrut 1424/2004, s. 467; el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, II, 203.

³¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 99; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, III, 154

³² Sîbeveyhi, *a. g. e.*, IV, 99; İbnu’s-Serrâc, *a. g. e.*, III, 154.

Bu konuda ilginç ve birbiriyle çelişen bilgilerin İbnu's-Serrâc tarafından ifade edildiği kanaatindeyiz. Yukarıda geçen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, ona göre, مَا أَفْعَلٌ 'den sonra gelen kelime fâildir. Fakat o, “*el-Usûl fi'n-nahiv*” adlı eserinin diğer bir yerinde ise, her iki taaccüp kalıbına da bitişen kelimenin aslında mefûlun bih olduğunu ifade etmektedir.³³ Bunun için şöyle demektedir “Nasıl oluyor da taaccübün مَا أَفْعَلٌ fiilinden sonra gelen lafız mefûlun bih, أَفْعَلٌ fiilinden sonra gelen ise, fâil oluyor dense, biz bu babdaki fâil mefûlun bihten başka bir şey değildir deriz.”³⁴ Bu ibareden, bu fiillerden sonra gelen kelimenin i'râbında bir sıkıntının olduğunu anlamaktayız. Ancak İbnu's-Serrâc bunu, مَا أَفْعَلٌ بِهِ deki kelimenin aslında mefûlun bih olduğunu söyleyerek gidermeye çalışmaktadır. Buna göre, o, bu iki fiile bitişen kelimelerin şekil itibariyle nasp olma hallerine bakarak i'râb etmiştir. Fakat bu iki fiile bitişen kelimelerin manaları esas alınarak bir i'râb yapılsa, ikisinin de fâil olmaları daha uygun olur. el-Muberrid, مَا أَحْسَنَ زَيْدًا kalıbının açıklaması olan شَيْءٌ حَسَنٌ زَيْدًا cümlesinde taaccüp anlamı olmadığı halde nasıl oluyor da مَا أَحْسَنَ زَيْدًا 'de taaccüp anlamı mevcuttur şeklindeki muhtemel soruya “bazen bir mana bir lafız için söz konusu olur; fakat benzeri için söz konusu olmaz”,³⁵ şeklinde cevap vermektedir. “*el-Muktadab*” adlı eserden alınan bu ifadeler de, مَا أَفْعَلٌ veznine bitişen kelimenin mefûlun bih olarak i'râb edilmesinde bir sorunun mevcut olduğunu göstermektedir. Zira bundan شَيْءٌ حَسَنٌ زَيْدًا cümlesiyle مَا أَحْسَنَ زَيْدًا cümlesi arasındaki ilişkinin net olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise, شَيْءٌ حَسَنٌ زَيْدًا 'deki taaccübün مَا أَحْسَنَ زَيْدًا 'deki taaccübün شَيْءٌ حَسَنٌ زَيْدًا cümlesinden anlaşılmasıdır. Ayrıca مَا'nın isim olan “şey” anlamında olduğunu söyleme de kolay değildir. el-Muberrid'in (ö.285/898) bahsettiği soru, insanın zihnini kurcalayan bir soru olmasına rağmen verilen cevap tatmin edici bir cevap değildir. “Şey” kelimesiyle başlayan cümle مَا أَحْسَنَ زَيْدًا cümlesinin izahı ise, onun taaccüp anlamını daha açık bir şekilde ortaya koyması gerekir. Zira “şey” kelimesiyle başlayan cümle tefsir eden, diğeri ise, tefsir edilen olmaktadır. Doğru olan

³³ İbnu's-Serrâc, *a. g. e.*, I, 101.

³⁴ İbnu's-Serrâc, *a. g. e.*, I, 102.

³⁵ Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, *el-Muktadab*, nşr., M. Abdulhâlik 'Udayme, Beyrut bty., IV, 175.

cümle tefsir eden, diğeri ise, tefsir edilen olmaktadır. Doğru olan tefsir eden cümlelerin tefsir edilen cümleden daha açık ve kapsayıcı olmasıdır.

Sîbeveyhi مَا أَحْسَنَ زَيْدًا vb. ifadeler için yapılan izahın bir temsîl olduğunu ifade ederek taaccübün “şey” kelimesiyle telaffuz edilmediğini belirtmiştir.³⁶ İbnu’l-Hâcib (ö.646/1249) ise, taaccüb için شَيْءٌ حَسَنٌ زَيْدًا şeklindeki takdirin, مَا أَحْسَنَ زَيْدًا veznin taaccüb halini almadan önceki durumda geçerli olduğunu ve bu takdîrin taaccüb halinde mevcut olmadığını söylemiştir.³⁷ İbnu’l-Hâcib’in bu sözünden مَا أَحْسَنَ زَيْدًا cümlesi taaccüb için kullanıldığında, yapılan yaygın i’râbın doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır.

4. Arap dilinde Allah ile ilgili taaccüb ifadeleri: Zira Allah’la ilgili taaccüplerde söz konusu fiile bitişen lafız fâil olarak kabul edilmediğinde, Allah dışında bir şeyin Allah’ı etkilediği anlamı çıkmaktadır. Bu ise, mümkün değildir. Örneğin, مَا أَقْدَرَ اللَّهَ veya مَا أَعْظَمَ اللَّهَ cümlelerinden bir şeyin “Allah’ı güçlü kıldığı” ve “yüceltiği” anlamı çıkmaktadır. Nitekim Basra ve Kûfe dil ekollerinin söz konusu kalıpta geçen أَفْعَلَ lafzının isim mi yoksa fiil mi olduğu konusundaki tartışmalarında Kûfeliler أَفْعَلَ lafzının isim olduğuna dair bu tür örnekleri getirerek أَفْعَلَ kelimesinin fiil olarak kabul edilmesi halinde zikredilen sakıncalı anlamın anlaşılacağını ifade etmişlerdir.³⁸ Ancak Basralılar Allah ile ilgili bu tür ifadelerden maksadın “bir şeyin Allah’ı söz konusu özelliklerle nitelemek” olduğunu ifade etmektedir.³⁹ Fakat bu izah, taaccübün anlamının, taaccübe konu olan varlıklara göre, değiştiği manasına geldiğinden tutarlı görünmemektedir. Yani taaccüb fiilinin anlamı, ona bitişen özneye göre, değişmektedir. Arap dilinde buna benzer bir durumun olacağını pek tahmin edemiyorum. Ancak مَا أَقْدَرَ اللَّهَ fiilinde zamir takdîr edilmeden مَا أَقْدَرَ اللَّهَ’nin ilk anlamı

³⁶ Sîbeveyhi, *a. g. e.*, I, 72 .

³⁷ el-Fâkihî, *Mucîbu’n-nidâ*, II, 272; İbnu’l-Hâcib, *el-İdâh fî şerhi’l-Mufasssal.*, nşr., Musa b. el-‘Alîlî, Bağdad bty, II, 108; Muhammed el-Hudârî, *Hâşiyetu’l-Hudârî*, Beyrut 1409/1989, II, 39.

³⁸ Abdurrahman el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî’l-hilâf*, nşr., M. Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut 1407/1987, I, 146

³⁹ el-Enbârî, *a. g. e.*, I, 146

olan “Allah ne kadar da kadirdir!” cümlesi dikkate alındığında, yukarıda sözü edilen sakınca oluşmaz ve tevile ihtiyaç duyulmaz.

5. Taaccüp için yapılan tanım da, *أَفْعَل* kelimesine bitişen lafzın fâil olmasını gerektirmektedir. Zira tanımda *إِسْتِعْظَامُ فِعْلٍ فَاعِلٍ* “Fâilin fiilinin büyük görülmesi” veya *إِسْتِعْظَامُ زِيَادَةٍ فِي وَصْفِ الْفَاعِلِ* “Fâilin vasfıyla ilgili bir ziyadeliğin büyük görülmesi” şeklinde bir ifade kullanılmaktadır.⁴⁰ Yani buna göre, taaccüp, fâilin bilinmemesi ile ilgili değil de, fiilin kendisi ile ilgilidir. Bu ise, *أَفْعَل* kalıbına bitişik lafzın fail olduğunu göstermektedir. Zira buna göre, taaccüp fâilin fiiline yöneliktir. Örneğin, *مَا أَكْبَهُ* “Ne kadar da yazar” ifadesinde fiil “yazmak”tır. Güzel veya çok yazan şahıs ise, fiile bitişen “o” zamiridir. Yani burada fiile bitişmiş zamir fâildir ve konuşan fâilin yaptığı fiil konusunda hayret etmektedir.

6. el-Kisâî (ö.189/805) buradaki *مَا* ‘nın i’râbda yeri olmadığını söylemiştir.⁴¹ *مَا* i’râbda yeri olmayınca, ona zamirin dönmesi de gereksiz olmaktadır. Bu ise, söz konusu taaccüp fiilinde, gizli bir zamirin bulunmasının zorunlu olmasını ortadan kaldırmakta ve taaccüp fiiline bitişen kelimenin fâil olarak irâb edilmesinin önündeki önemli bir engeli gidermektedir.

Bazıları el-Kisâî’nin “*مَا* ‘nın i’râbda yeri yoktur”, sözünün şaz olduğunu ve bunun icmaya zarar vermediğini iddia etmişlerdir.⁴² Ancak bu konuda M. Muhyiddîn Abdulhamid, buna karşı çıkmakta ve Kûfe ekolünün lideri konumunda olan bir şahsın sözüne şaz demenin doğru olmadığını ifade etmektedir.⁴³ Nahiv kurallarına göre, el-Kisâî’nin sözünden *مَا* ‘nın harf olduğu anlaşılmaktadır. Zira isimlerin i’râbda yeri var; ancak harflerin ve bir kısım fiillerin i’râbda yeri olmaz. Burada *مَا* ‘nın fiil olması mümkün değildir. Zira anlamının fiille hiç bir ilgisi yoktur. Bu durumda tek ihtimal kaldığından, harf

⁴⁰ el-Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî*, II, 3. cüz, 16; el-Ezherî, *Şerhu’t-Tasrîh*, II, 86.

⁴¹ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, II, 90; el-Fâkihî, *a. g. e.*, II, 271; Muhyiddîn Abdulhamîd, *Uddetu’s-sâlik*, III, 251.

⁴² el-Ezherî, *Şerhu’t-Tasrîh*, II, 87.

⁴³ Muhyiddîn Abdulhamid, *a. g. e.*, III, 251.

olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Ebû Hayyân'ın (ö.745/1344) ifade ettiğine göre, el-Kisâî de أَفَعَلَهُ kalıbını Basralılar gibi i'râb etmektedir.⁴⁴ Bundan anlaşıldığı kadarıyla ona göre, مَا her ne kadar i'râbda yeri yoksa da isimdir. Ebû Hayyân'ın ifadesine göre, el-Kisâî'nin görüşü, bir kısım âlimlerin zâmiru'l-fasıl için söyledikleriyle uyuşmaktadır. Zira onlar, zamîrul fasılın isim olduğu, diğer isimler gibi i'râbda yerinin olmasının şart olduğu; fakat bir mazeret söz konusu olduğunda ise, isim olan zamîru'l-fasılın i'râbda yerinin olmadığını ifade etmişlerdir.⁴⁵ Ancak her ne kadar söz konusu مَا'edatının zamîru'l-fasıl gibi değerlendirilmesi mümkünse de, i'râbda yerinin olmamasıyla isim olması birbiriyle çeliştiğinden ve ayrıca isim olması i'râbın uzamasına ve değişik tevellere sebep olmasından dolayı, onun harf olması daha mantıklı görünmektedir.

7. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, مَا أَفَعَلَهُ kalıbı gibi taaccüp için kullanılan ve anlam olarak aralarında hiçbir fark bulunmayan⁴⁶ أَفْعِلْ بِهِ kalıbında Nahiv alimleri şekle riayet etmeden بِهِ 'deki zamiri fâil olarak i'râb etmişler ve fiil emir şeklinde olduğu halde, ona mazî fiil demişlerdir.⁴⁷ أَفْعِلْ بِهِ kalıbı dışında başına zâid cer harfi gelmiş kelimeler de şeklen mefûlun bih oldukları halde mahal itibariyle fâil olarak i'râb edilmiştir. Örneğin, مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" cümlesinde مِنْ أَحَدٍ lafız olarak mefûlun bihi ğayr-ı sarîh fakat mahal olarak fâildir.⁴⁸

8. Arap dilinde anlamları taaccüp anlamına benzeyip de cümleler veya cümle öğeleri arasındaki münasebeti farklı açılardan sağlayan kelimelerin genelde harf olarak kabul edilmiş olmasıdır. Örneğin, olumsuzluk, atf, te'kîd, cevap, istifhâm, temennî, tenbîh, tahdîd, arz, tefsîr ve ta'lîl için kullanılan kelimeler genelde harf olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle taaccüp için kulla-

⁴⁴ Ebû Hayyân, *İrtișâfu'd-darb*, III, 33.

⁴⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 248

⁴⁶ Sibeveyhi, *a. g. e.*, IV, 97; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, I, 50.

⁴⁷ Abdurrahmân el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî 'ale'l- Elfiyye*, s. 152; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, Kum 1304, III, 253; er-Radî, *a. g. e.*, IV, 234.

⁴⁸ İbn Hişâm, *a. g. e.*, III, 27-28; Muhammed el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, byy.. bty., s. 88.

nılan bir kelimenin de harf olmasının daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Zira taaccüp ve sözü edilen manalar için kullanılan kelimeler, tek başlarına olduklarında bir mana ifade etmez. Söz konusu kelimeler, ancak bir cümle içinde kullanılmaları durumunda anlaşılmaktadır. Bu durum harflerin bilinmesinde temel vasıf olarak kabul edilmiştir.⁴⁹ Bununla birlikte bazen sözü edilen manalar için kullanılan bazı kelimelerin isim olarak da kabul edildiğini görmekteyiz. Fakat söz konusu manalar için kullanılıp da isim olarak kabul edilen kelimelerin i'râblarında bir sorun mevcut değildir. Fakat مَا أَفْعَلَهُ 'deki مَا'nın isim olmasında daha önce zikrettiğimiz sorunların mevcut olduğunu düşünmekteyiz.

9. Gramerde bazı fiiller şekil itibariyle mechûl fiil oldukları halde, mana itibariyle malûm fiil kabul edilmiş ve onların ref ettikleri kelime de nâibu'l-fâil değil de fâil olarak i'râb edilmiştir. Örneğin, şeklen mechûl olup ب harfi cerri ile kullanılan عُنِيَ (önemsedi) fiilinin ref ettiği kelime fâil olarak i'râb edilmiştir.⁵⁰ Söz konusu taaccüp kalıbının i'râbında da, ona bitişen kelime ne kadar şekil itibariyle mefûlun bih olsa da, mana itibariyle fâil olduğu düşünülerek fâildir denilmelidir.

مَا أَفْعَلَهُ KALIBININ İ'RÂBİ İÇİN SÖYLENENLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda مَا أَفْعَلَهُ kalıbındaki مَا'nın isim olduğunun ifade edildiğini açıklamıştık. Yine bazılarının onun nekre ve tamme bir isim, bazılarının mevsûle, bazılarının ise nekre ve nâkîsa مَا olduğunu söylemiştir. Görüldüğü üzere مَا'nın isim olduğunu söyleyenler onun hangi مَا olduğu hususunda ittifak etmemişler. Onun nekre ve tamme bir isim olduğu görüşünde olanlar مَا أَفْعَلَهُ kalıbındaki مَا'nın anlamının "şey" olduğunu savunmuşlar. Bununla bilinmeyen bir şeyin söz konusu vasfa neden olduğu ve bu bilinmezliğin insanı taaccübe yönelttiğini söylemişlerdir. Tevîl yapılmadan مَا أَفْعَلَهُ kalıbından "şey" manası anlaşılmamaktadır. مَا'nın anlamı olduğu söylenen شَيْء kelimesinin

⁴⁹ İbn Hişâm, *Şerhu'ş-Şuzûri'z-zeheb*, nşr., Berekât Yûsuf Hebbûd, Beyrut 1414/1994, s. 27; el-Meylânî, *a. g. e.*, s. 4, 87.

⁵⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II, 108.

mamaktadır. مَا ‘nın anlamı olduğu söylenen شيء kelimesinin taaccüp ifade ettiğine dair her hangi bir bilgiye rastlamadık. Bu nedenle مَا’nın “şey” anlamında olması taaccüp için uygun değildir. Taaccübün sebebinin, مَا أَفَعَلَهُ kalıbındaki مَا’nın “şey” manasında olup söz konusu mananın mübhemliği olduğunu söylemişlerdir. Halbuki daha önce zikrettiğimiz gibi Nahiv kaynaklarında taaccübe yüklenen manada “fiile bitişen kelimenin sözü edilen vasıfla vasıflanması”na dikkat çekilmektedir. Ayrıca mütekellim nedenden ziyade “fiile bitişen kelimenin bir vasfa çok sahip olması” maksadıyla bu vezni kullanmaktadır.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, مَا’nın mevsûle olduğunu söyleyenler de vardır. Bunlara göre, مَا mevsûle ve ondan sonraki cümle sıla olmakta ve haber ise, mahzûftur. Bu görüşte olanlar مَا أَحْسَنَ زَيْدًا kalıbını اَلَّذِي أَحْسَنَ زَيْدًا مَوْجُودٌ veya اَلَّذِي أَحْسَنَ زَيْدًا شَيْءٌ عَظِيمٌ şeklinde açıklamışlardır.⁵¹ Ama bu durumda habere delalet eden sözün olmadığı ve taaccübün anlamının ortadan kalktığı ifade edilerek reddedilmiştir.⁵² Dilde asıl olan da hazfin olmamasıdır.⁵³ Ayrıca haberin hazfi durumunda habere delalet eden bir karinenin olmasının şart olduğu bilinmektedir. Burada ona delalet eden bir karîne bulunmamaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla haberin mahzûf olmadığı bir durumu haberin mahzûf olduğu bir duruma tercih etmek daha doğru görünmektedir. Diğer bir husus ise, burada haberin hazfinin genel bir durum olup muhataba yeni bir bilgiyi sunmadığı anlaşılmaktadır. Nahiv âlimlerinin yukarıda yaptıkları bu yorumun taaccüple ilgisi yoktur ve söz konusu yorumda mütekellimin amacı dışında bir anlam söz konusudur. Çünkü mütekellimin amacı söz konusu varlığın bir vasfta mükemmel olduğunun ifade edilmesidir; yoksa fiile bitişen nesneye sözü edilen vasfı kazandırmanın var olduğunu açıklamak değildir. Öyle bir şey olsaydı, o zaman mükemmelleştirmeye sebep olan şeyin ne olduğunun nekre bir kelimey-

⁵¹ İbn Tûlûn, *Şerhu İbn-ı Tûlûn*, II, 25.

⁵² er-Radî, *Şerhu’r-Radî*, IV, 234.

⁵³ et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî*, (Şurûhu’t-telhîs ile birlikte basılmıştır.), Beyrut 1412/1992, I, 282; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu’d-Dusûkî*, (Şurûhu’t-telhîs ile birlikte basılmıştır.), Beyrut 1412/1992, I, 282.

⁵⁴ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, I, 100.

le ifade edilmeyip açık bir şekilde belirtilmesi gerekirdi. Ayrıca diğer taaccüp üslûplarında taaccüp sebebine ne dolaylı ne de açık bir şekilde işaret edilmiştir. Örneğin, سَبَّحَانَ اللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَنْجُسُونَ "Hayret (Allah ne kadar da nezîhtir)! Şüphesiz ki mümin necis olmuyor."⁵⁵ hadisinde ve أَفْعَلُ بِهِ fiilinde taaccübün sebebine işaret edilmemiştir. Başka bir husus مَا 'nın burada isim olmadığını söylemek sebebin gizli olduğuna engel değildir. Zira مَا'nın isim olması durumunda, sebep umum ifade eden bir kelimeyle dile getirilmiş olmaktadır. Harf olması durumunda ise, sebebe hiç değinilmediğinden, sebep daha da gizli kalmaktadır.

مَا daki مَا'nın nekre ve nâkisa olduğunu düşünenlerin de olduğunu ifade etmiştik. Bu durumda mevsûle مَا 'sına yöneltilen eleştiriler, nekre nâkisa مَا 'sına da yöneltiler. Ayrıca مَا nekre ve nâkisa olması durumunda مَا 'dan sonra gelen أَفْعَل fiili مَا 'nın sıfatı olmaktadır.⁵⁶ Halbuki مَا 'dan sonra gelen fiil, مَا 'nın sıfatı değil de; fiile bitişen nesneye ait bir fiil olup sıfatla bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu nedenle fiilin مَا 'nın sıfatı olması mantıklı değildir.

Yine daha önce söylediğimiz gibi bazıları da مَا 'nın istifhâm için olduğunu söylemiştir. Fakat bu bir inşa üslûbundan başka bir inşa üslûbuna geçmek olduğundan reddedilmiştir.⁵⁷ Zira buna göre مَا ile istifhâm manasından taaccüp manasına geçiş yapılmaktadır. Ayrıca taaccüp için olan istifhâm مَا'sından sonra genelde isim geldiği söylenerek, bunun istifhâm مَا 'sı olamayacağı ifade edilmiştir.⁵⁸ مَا 'nın istifhâm مَا 'sı olması durumunda cevabının bulunduğu ve söz konusu cevabın ise, وَجْهَهُ صَلَاحُهُ مَعْرُوفُهُ vb kelimeler olduğu söylenmiştir.⁵⁹ Zikrettiğimiz bu tür kelimeler taaccüpte insanların akıllarına gelmediğinden takdir edilmesi bir zorlamadır.

⁵⁵ İsmâil el-'Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs*, Beyrut 1351, I, 445.

⁵⁶ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, II, 3. cüz, 18.

⁵⁷ er-Radî, *Şerhu'r-Radî*, IV, 234.

⁵⁸ Yâsîn el-Hımsî, *Hâşiyetu'l-Fâkihî*, II, 272.

⁵⁹ ed-Dimyâtî, *el-Mişkâtü'l-fethiyye*, s. 80.

Hemen hemen bütün âlimler, bu ۛ ‘nın kendisinde kullanıldığı kalıba taaccüb anlamı verdiğini söylemişlerdir. Bu nedenle onun taaccüb dışında bir ۛ olduğunu söylemek pek doğru değildir. Ancak bu taaccüb ۛ’sının isim mi yoksa harf mi olduğu konusunda farklı görüşlerin olması normaldir. Zira taaccüb anlamı açık bir şekilde مَا أَفْعَلَهُ ‘dan anlaşılmaktadır. Fakat isim veya harf olması hususu, ۛ’nın dışında bazı nedenlere dayanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. el-Muberrid’e göre, مَا أَفْعَلْ kalıbında taaccüb ۛ edatından kaynaklanmaktadır. Onun “taaccübün ۛ dışında bir kelimedenden kaynaklanmış olması muhtemel değildir”⁶⁰ şeklindeki sözleri de ۛ ‘nın taaccüb için olduğu göstermektedir. Ancak bu söz, onun isim olmasını gerektirmemektedir.

el-Kâsım ed-Darîr (ö.5./11.asır) “Şerhu’l-Luma” adlı eserde ۛ ‘nın isim olduğuna dair aşağıdaki gerekçeleri zikrederek şöyle demektedir:

“ۛ ya isim ya da harftir. Harf olamaz. Zira o harf olursa ya kâffe olur ya da zâid olur. Kâffe değildir; çünkü burada onun kâffe olmasını gerektiren bir durum mevcut değildir. Zâid de denemez. Zira zâid, kelimenin başında bulunmaz. Ya da fiille birlikte mastar tevîlinde olan bir kelimedir. Böyle de değildir. Ya da nâfiyedir. Burada nâfiye de değildir. Çünkü buradaki mana olumsuzluktan başka bir şeydir. Geriye sadece isim olması kalıyor.”⁶¹

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla şârih ۛ ‘nın harf olabilmesi için, harf olan mevcut ۛ’lardan birisinden olmasının zorunlu olduğuna inanmaktadır. Halbuki buradaki ۛ ‘nın söz konusu harf olan ۛ ‘lardan farklı olarak taaccüb için kullanılan bir harf olması en azından muhtemeldir. Ancak görüldüğü üzere el-Kâsım ed-Darîr bu ihtimali hiç dikkate almamıştır.

Daha önce مَا أَفْعَلْ fiilinin başına hemzenin müteaddilik için getirildiğinin ifade edildiğini belirtmiştik. Ancak buna göre, lâzım fiil olan fiiller bir mefûl

⁶⁰ el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV, 173.

⁶¹ el-Kâsım b. Muhammed ed-Darîr, *Şerhu’l-Luma*, nşr., Receb ‘Usman Muhammed, Kahire 1420, s. 178.

ve عَمِلَ , فَهَمَ , كَتَبَ vb. bir mefûl alan müteaddî fiiller ise, taaccüb olduklarında iki mefûl almalıdırlar. Fakat lazım olan fiiller her ne kadar şeklen bir mefûl almış gibi olsalar da, mana olarak geçişsizlik durumunu korumaktadırlar. عَمِلَ , فَهَمَ , كَتَبَ vb. fiiller de başlarına gelen hemzeyle ikinci mefûl almaları gerekirken mana itibariyle lazımî olmaktadır. Ayrıca Nahiv âlimlerini أَفْعَلَ fiilindeki hemzenin geçişlilik için olduğunu söylemeye yönelten bir neden var mı? Gerçekten taaccüb fiilinin geçişli olması gerekiyor mu? şeklindeki sorularla konuyu değerlendirdiğimizde, taaccüb fiilinin geçişli olması için bir neden olmadığı görülmektedir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi, hiçbir taaccüb fiili anlam açısından geçişli değildir. Onları buna yönelten neden ise, taaccüb fiilinde مَا 'ya dönen bir zamire ihtiyaç duyulmasıdır. Bunun nedeni ise, مَا'nın isim olduğunu ispatlanmasının istenilmesidir.

Şu ana kadar yaptığımız izahlara göre, مَا أَفْعَلَ fiiline bitişen kelimenin mefûl olmasını gerektiren bir gerekçe kalmamaktadır.

SONUÇ

Yukarıdaki izahlardan مَا أَفْعَلَ kalıbı için yapılan i'râbda sorun olduğu, onun yerine مَا'nın taaccüb harfi olmasının ve أَفْعَلَ fiiline bitişen kelimenin mahallen fâil olmasının daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı haber cümlesini mübtedaya bağlayan kelimeye diğer bir ifadeyle rabt görevini yapan bir zamire ihtiyaç kalmamaktadır. Zira harf olan مَا edatının i'râbda yeri yoktur. İ'râbda yeri olmayınca mübteda olamaz ve zamirin ona dönmesine gerek kalmaz.. مَا harf olmazsa bile, ona herhangi bir zamirin dönmesine ihtiyaç kalmayabilir. Bu durum, bazı nahiv alimlerinin zamirul fasıl için söylediği sözlerle açıklanabilir. Zira onlar zamîrul fasılın isim olduğunu, diğer isimler gibi i'râbda yerinin olmasının şart olduğunu belirtmelerine rağmen i'râbıyla ilgili bir sorun söz konusu olduğunda, zamiru'l-fasılın isim olup i'râbda yerinin olmadığını söylemişlerdir.

مَا'nın taaccüb harfi olması şeklindeki bir görüş hem Arap dilinde olumsuzluk, soru, te'kîd vb. manaların harflerle ifade edilmesiyle uyuşmakta hem de مَا lafzının irabı ve ondan sonraki cümlenin irabı için fazla zorlama ve

yapmacıktan kurtulmakta ve söz konusu fiile bitişen lafız için manaya uygun bir i'râb verilebilmektedir. Buna göre, مَا أَفَعَلَهُ 'da مَا sukûn üzere mebnî taaccüp harfi, ya da zayıf bir ihtimal olarak i'râbda yeri olmayan isim, أَفَعَلَ taaccüp fiili olup feth üzere mebnî, ona bitişen zamir ise, zamme üzere mebnî olup mefûl şeklinde gelmiş fâildir. Yani lafız olarak mefûlun bih; mahal olarak ise, fâil olmaktadır.